

ΔΥΟ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΥ

Ὁ κώδικας 2429 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, φφ. 140-148, παραδίδει τέσσερις ἐπιστολές τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ μιὰ ἀνώδυμη, ποὺ ἐπιγράφεται «τοῦ πρωτοσυγκέλλου Λέοντι πατρικίω». Ἀπὸ τὶς ἐπιστολές αὐτές τοῦ Ψελλοῦ δύο εἶναι ἀδημοσίευτες (φφ. 140-141, 142-145) καὶ δὲν περιλαμβάνονται στὰ ἀνέκδοτα ἔργα του ποὺ κατέγραψαν κατὰ καιροὺς οἱ Darrouzès¹, Canart² καὶ Weiss³.

Ὁ Ἀθηναϊκὸς κώδικας 2429, ποὺ πρὶν μεταφερθεῖ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος ἀνῆκε στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου Σερρών 117 (333), εἶναι χαρτῶος, ἀποτελεῖται ἀπὸ 327 ἀριθμημένα φύλλα (20,5 × 15 ἐκ.) καὶ χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα⁴. Τὸ περιεχόμενον τῶν φφ. 140-148 ἀναλυτικότερα ἔχει ὡς ἐξῆς :

φφ. 140-141 Τῷ πρωτονοτάρῃ Ἡλίᾳ

φφ. 141-142 Τοῦ πρωτοσυγκέλλου Λέοντι πατρικίῳ

φφ. 142-145 Τῷ κριτῇ τῶν Θρακησίων περὶ τῶν δηγματιζόντων ὄψεων⁵

1. J. Darrouzès, Notes d'épistolographie et d'histoire de textes (les lettres inédites de Michel Psellos), *REB* XII (1954) 177-180.

2. P. Canart, Nouveaux inédits de Michel Psellos, *REB* XXV (1967) 43-60.

3. G. Weiss, Forschungen zu den noch nicht edierten Schriften des Michael Psellos, *Βυζαντινά* IV (1972) 11-52.

4. Τὸ χειρόγραφο δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸν κατάλογο τοῦ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, *BZ* 3 (1894) 225-329, οὔτε καὶ στὸν κατάλογο τῶν περιγραμμένων κωδικίων ποὺ συντάξε ὁ Γερμανὸς Στρινδπουλος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς παρὰ τὰς Σέρρας ἱερᾶς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, *Νέος Ποιμὴν* 2 (1920) 193-208, 338-353. - 3 (1921) 83-93, 325-334, 459-466, 717-726. - 4 (1922) 40-49. Πβλ. Α. Πολίτη, Τὰ ἐκ Σερρών χειρόγραφα ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, *Ἑλληνικά* 4 (1931) 525-526· τοῦ ἴδιου *Das Scriptorium und die Bibliothek des Prodromos - Klosters bei Serres, Wandlungen, Studien zur antiken und neueren Kunst* (ἀνάτ.) 1975, 278-295.

5. Στὸν τίτλο τῆς ἐπιστολῆς δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Ψελλοῦ ὥστόσο κάθε ἀμφιβολία γιὰ τὴν πατρότητά της διαλύεται ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπομένη, ἡ ὁποία παραδίδεται ὡς γνήσιο ἔργο του, καὶ στὸν κώδ. Par. Gr. 1182.

φφ. 145-147 Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν βασιλέα Διογένην⁶

φφ. 146-147 Τοῦ φιλοσόφου Ψελλοῦ πρὸς τὸν βασιλέα κύριν

Μιχαήλ τὸν Δούκα⁷

Ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς δύο ἀνέκδοτες ἐπιστολῆς τοῦ Ψελλοῦ ἀπευθύνεται στὸν πρωτονοτάριο Ἡλία, πρόσωπο γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν γνωρίζουμε τίποτε συγκεκριμένο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀξίωμα του, τὸ ὁποῖο ἀναγράφεται στὸν τίτλο τῆς ἐπιστολῆς (πρωτονοτάριος). Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἀπαντᾷ τόσο στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία (ὁ «ἀρχων») τῶν ἐκκλησιαστικῶν νοταρίων) ὅσο καὶ στὴν διοίκηση («θεματικὸς» πρωτονοτάριος)⁸. Ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστολῆς ὑποθέτουμε ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ «θεματικὸ» καὶ ὄχι «ἐκκλησιαστικὸ» πρωτονοτάριο, παρόλο ποὺ τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα οἱ «θεματικοὶ πρωτονοτάριοι» ἀντικαταστάθηκαν σταδιακὰ ἀπὸ τοὺς κριτὲς τῶν θεμάτων⁹. Ὅπως δὲ ἡ ἐπιστολὴ δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, δεδομένου ὅτι ἀφορᾷ μόνον ἓνα σύντομο σημείωμα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ὕπατος τῶν φιλοσόφων συνόδευε

6. Ἡ ἐπιστολὴ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. V, σ. 222-224. Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ κωδ. 2429 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης μὲ τὴν ἔκδοση Σάθα προκύπτουν οἱ ἀκόλουθες διαφορῆς:

1 κακώσεων: κακώσεως | 4 ὁ ante Κύριος | 8 νῦν om. | 13 τῶν ante ἐχθρῶν | 14 τεθεάμεθα: τεθέαμαι | 17 τῷ ὄντι τυραννίδος: τυραννίδος τῷ ὄντι | 18 ἀνθάμιλλον τῷ προφήτῃ Δαυὶδ: τῷ προφήτῃ Δαυὶδ ἀνθάμιλλον | 22 βαρβάρων: βαρβάρων | 23 οὐκ ἂν ἐπενέγκοι βάρβαρος θεασάμενος, φύσις ψυχῆς οἷαν om. | 29 ὅπλα om. | 30 καὶ μέτρα om. | 31 παραδόξως ψυχῆν: ψυχῆν παραδόξως | 32 ἐλευθέρως: ἐλεύθερα | 33 στρογγύλως: στρογγύλῳ | 35 ὀχτηρίαν τῶν λέξεων: ὀχτηρίαν τῶν λόγων | δὲ om. | 36 τοῖς om. | 38 ἀκόντιου: ἀκόντιον | 39 ἐρρωμενέστατα: ἐρρωμενέστατον | 40 λόγου: λόγων | 42 Πυλίου: Πυλαίου | 44 κέρα: κέρατι | 45 ἐξαλλάξεις: συναλλάξεις | 46 ἐμβομβήματι: ἐμβομήματι | 52 τῆς Ρώμης: τῶν Ρωμαίων | 53 διὰ om. | 54 τε om. | 56 ἡ ante γῆ | 57 καὶ πάντα σκιρτᾷ καὶ ἀγάλλεται om. | 58 πανηγύρεως: πανηγυρίς | καὶ om. | 59 ἐρῶ λόγον: λόγον ἐρῶ | 60 ἔχων: ἔχεις - ἴν' ante εἶπω | 61 δὲ om. | πάσαις: πάσης | 64 πάσας νικήσασα: πάντας ὑπερνικήσασα | 65 ἄγαλμα: σεμνολόγημα | 66 σεμνολόγημα: ἄγαλμα.

7. Βλ. Ε. Kurtz - F. Drexl, *Michaelis Pselli Scripta Minora*, τ. II, σ. 207-209. Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ κωδ. 2429 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης μὲ τὴν ἔκδοση Kurtz - Drexl προκύπτουν οἱ ἀκόλουθες διαφορῆς:

5 ξιφήρης ἀνήρ: ξιφηφόρος | 18 φωνήσας: φοινήσας | 21 δὲ om. | 22 ὡς ἔφην, τὸ ξίφος: τὸ ξίφος, ὡς ἔφην | 25 ἀνδρείκελον: ἀνδρείκελλον | 26 γλύψαντος: κρύψαντος | 5 τσιούτῃ: τσιούτῃ | 6 κατὰ τὴν πρώτῃν: κατὰ πρῶτον | 8 πολλοὶ: παλαιοὶ | 10 αὐτῷ: αὐτοῦ | λαίμοτομοῦντες: λαίβοτομοῦντες | 17 βαθύτερα om.

8. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ θεματικοῦ πρωτονοταρίου βλ. Ν. Oikonomides, *Les Listes de Préséance Byzantines des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, σ. 121, 155, 159, 315, 364.

9. G. Weiss, *Oströmische Beamte im Spiegel der Schriften des Michael Psellos*, München 1973, σ. 16, 49, καὶ 63.

κάποιο δῶρο του - ἀπίδια καὶ παστά ὀρτύκια. Ἐξάλλου τὸ κείμενο δὲν περιέχει χρονολογικὲς ἐνδείξεις οὔτε ἄλλα καθοριστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν. Παρόμοιες ἐπιστολές, πού συνόδευαν δῶρα τέτοιου εἴδους, ὅπως ψάρια, πουλιά, φροῦτα, κ.ἄ. ἀπαντοῦν σὲ πολλοὺς βυζαντινοὺς ἐπιστολογράφους καὶ σὲ σημαντικὸ ἀριθμὸ στὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἴδιου τοῦ Ψελλοῦ¹⁰.

Ἡ μοναδική μας πληροφορία γιὰ τὸν ἀποδέκτη τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς, ὁ ὁποῖος δὲν κατονομάζεται, συναγεται ἀπὸ τὸν τίτλο τῆς ἐπιστολῆς, ὅπου δηλώνεται ὅτι ἦταν κριτῆς τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων. Ἀξιοσημείωτη εἶναι καὶ ἡ πληροφορία ὅτι μία ἀνεψιὰ τοῦ ἀποδέκτη, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Ψελλὸς κάνει περιστασιακὰ λόγους, ζοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἦταν χήρα κάποιου Λίτζικα (ἔστι παρὰ τῇ ἀνεψιᾷ σου... τῇ τοῦ ἀποβεβιωκότος Λίτζικος γαμετῆ)¹¹. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὸ θάνατο τοῦ Λίτζικα, ὁ ὁποῖος μᾶλλον ταυτίζεται μὲ τὸ βεστάρχη καὶ κριτῆ Ἀναστάσιο Λίτζικα, πού πέθανε στὰ 1070, συμπεραίνουμε ὅτι τὸ ἔτος αὐτὸ ἀποτελεῖ *terminus post quem* γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς¹². Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ψελλοῦ σώζονται τουλάχιστον ἑπτὰ ἀνεπίγραφες ἐπιστολές τοῦ πρὸς κάποιον κριτῆ τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων, πού δὲν κατονομάζεται¹³, καθὼς καὶ μία πού ἐπιγράφεται «τῷ κριτῇ τῶν Θρακησίων τῷ Ἐηρῶ»¹⁴. Ὡστόσο τὰ πενιχρὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ταυτίσουμε τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀθηναίου κώδικα μὲ τὸν ἀποδέκτη ἢ τοὺς ἀποδέκτες τῶν παραπάνω ἐπιστολῶν.

Ὅπως εἰκάζεται ἀπὸ τὸν τίτλο καὶ τὸ περιεχόμενό της, ἡ ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ ἀπάντηση σὲ ἐρωτήματα τοῦ ἀλληλογράφου τοῦ Ψελλοῦ σχετικὰ μὲ τὰ δηλητηριώδη φίδια καὶ τὶς συνέπειες τῶν δηγμάτων τους. Προφανῶς ὁ κριτῆς τῶν Θρακησίων ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ κάποιον πού ἔδειχνε ἄρρωτος στὰ δηλητηριώδη ἔρπετὰ τόσο πού προσέτρεξε στὶς γνώσεις τοῦ Ψελλοῦ γιὰ νὰ τοῦ ἐξηγήσει τὸ ἀξιοπερίεργο τοῦτο γεγονός. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Ψελλὸς, πρὶν ἐκθέσει τὶς ἀπόψεις του (πού πολὺ λίγο εἶναι δικές του), ἀμφισβητεῖ κατ' ἀρχὴν τὴν ὑπαρξὴ ἰσοβόλων φιδιῶν στὴν περιοχὴ γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος, δηλ. τὴν Ἰωνία, ἐπειδὴ τὴν θεωρεῖ ἀφιλόξενη στὰ φίδια, ὅπως ἀκριβῶς τὴν Κρήτη καὶ τὴν Ἀττικὴ¹⁵. Μετὰ τὴν παρατήρηση αὐτὴ ἔρχεται στὸ κύριο ἐρώτημα πού ἔθεσε ὁ ἀλληλογράφος του, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει πῶς τὸ συγκεκριμένο περιστατικὸ δὲν εἶναι ἀνεξήγητο καὶ νὰ τεκμηριώσῃ («ἐπιστημονικὰ») τὴν ἄ-

10. Σάθας, ὅπ. π., ἐπιστ. 48, 52, 74, 104, κ. ἄ. Βλ. καὶ Ν.Β. Τωμαδάκη, *Βυζαντινὴ Ἐπιστολογραφία*, Ἀθήνα 1969, σ. 120-121.

11. Στ. 87-88

12. P. Gautier, *Monodies inédites de Michel Psellos*, *REB* 36 (1978) 86-91, ἰδιαίτ. σ. 90, σημ. 25.

13. E. Kurtz - F. Drexl, ὅπ. π. ἐπιστ. 61, 66, 130, 150, 248, 254, 270.

14. Σάθας, ὅπ. π. ἐπιστ. 47, σ. 279-280.

15. Ὁ Ψελλὸς προφανῶς ἀπηχεῖ τὴ γνώμη τοῦ Αἰλιανοῦ, *Περὶ Ζώων*, III, 32. V, 2.

ποψή του ότι όρισμένα άτομα ένδέχεται από τη φύση τους να είναι άτρωτα στους ιούς των φιδιών.

Με κύρια κριτήρια τον τύπο του αίματος, αν είναι δηλ. «μελαγχολικόν» ή «ύπόπικρον» και το χρώμα του προσώπου (πελιδόν, χλωρόν, ύπόπυρον, πυρρόν) έξηγει στον κριτή των Θρακησιών πώς καθορίζονται οι διάφορες ιδιοσυγκρασίες και τον αφήνει να συμπεράνει μόνος του ποιά από αυτές προσιδιάζει στο συγκεκριμένο άτομο. Δέν παραλείπει ακόμη να αναφέρει ότι υπάρχουν και «παρά φύσιν χυμοί», οι όποιοι «γίνονται και διά πνεύμα άρχέγονον επί τη καταβολή του γεννώντος σπέρματος»¹⁶. Σε περίπτωση που τα κριτήρια αυτά άποδειχτούν άνεπαρκή, προσθέτει ένα ακόμη στοιχείο: «οίς δέ και τα σπλάγγνα πεπύκνωται ως μη βράδιως καθικνεΐσθαι αύτων τον ίόν, εκείνοις έξεναντίωται προς τα ίοβόλα ή φύσις» (στ. 28-30).

Στή συνέχεια ό Ψελλός δίνει σύντομη περιγραφή των πιο επικίνδυνων φιδιών (άσπίς, φαλάγγιον, σκορπιός κ.ά.), καθώς και των συμπτωμάτων και συνεπειών που προκαλούν οι ίοί τους. Το τμήμα αυτό της έπιστολής του, στο μεγαλύτερο μέρος της, άποτελεΐ, όπως διαπιστώνουμε, συρραφή άποσπασμάτων από το «Περί Ζώων» του Αίλιανού¹⁷. Όστόσο οι πληροφορίες για τα διάφορα είδη φιδιών, δηλ. ποιά είναι δηλητηριώδη, ποιά λιγότερο επικίνδυνα και ακόμη τα στοιχεία που δίνει για τις περιοχές όπου ζοϋν, δέν πρέπει να προήλθαν μόνον από τον Αίλιανό. Άνάλογες πληροφορίες άπαντούν και στο έργο του Άετίου Άμιδηνού «Περί Δακνόντων Ζώων και Ίοβόλων Όφρων»¹⁸. Δέν είναι όμως βέβαιο αν ό Ψελλός άντλησε άμεσα ή έμμεσα από το έργο αυτό. Άλλωστε είναι ένδεχόμενο τόσο ό Ψελλός όσο και ό Άμιδηνός να άντλοϋν από μία τρίτη, κοινή πηγή. Η έξάρτηση του Ψελλού, άμεσα ή έμ-

16. Σύμφωνα με τον Άθήναιο, τον ίδρυτή της σχολής των Πνευματικών, 1ος αι. μ.Χ., ό πραγματικός φορέας της ζωής είναι το πνεύμα: βλ. Α. Lesky, *Ίστορία της Αρχαίας Έλληνικής Λογοτεχνίας*, μεταφρ. Α.Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 1203-1204.

17. Στ. 37-54= Αίλ. Περί Ζώων, ΙΙΙ, 33, 36. ΙV, 36. VI, 20. VI, 18. Για τη διάδοση του έργου του Αίλιανού στο Βυζάντιο βλ. Η. Hunger, *Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. 2, München 1978, σ. 265 κ.έξ. Σ. Δ. Ήμελλου, *Τό Περί Ζώων Ίδιότητος Έργον του Αίλιανού ως Πηγή Ειδήσεων Περί Μαγικών και Δεισιδαιμόνων Δοξασιών και Συναθειών*, Άθήνα 1972. Η φιλολογική παραγωγή των Βυζαντινών στον τομέα της ζωολογίας είναι μάλλον πενιχρή. Έκτός από τον Τιμόθεο Γαζαίο, από το έργο του όποίου μόνον άποσπάσματα σώζονται, ή μόνη αξιόλογη προσφορά των Βυζαντινών στο χώρο αυτόν είναι ή «Συλλογή της περι ζώων Ιστορίας, χερσαίων, πτηνών τε και θαλαστίων», που άποδίδεται στον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο: βλ. Hunger, *οπ. π. σ.* 265-270.

18. Άετίου Άμιδηνού περι Δακνόντων Ζώων και Ίοβόλων ήτοι Λόγος δέκατος τρίτος, έκδ. Σ. Ζερβού, *Άθηνα XVIII* (1906) 241-302. Πβλ. Σ. Ζερβού, Παρατηρήσεις εις τον Τρισκαιδέκατον Λόγον ήτοι Περί Δακνόντων Ζώων και Ίοβόλων όφρων Άετίου του Άμιδηνού, *Έπετηρίς Έθνικού Πανεπιστημίου* 2 (1905) 470-500. 3 (1906) 307-360.

μεση, τεκμηριώνεται ἀπὸ τρία χωρία, σχετικὰ μὲ τὸ δῆγμα τοῦ πιτυοκάμπτη, τῆς σαλαμάνδρας καὶ τοῦ φρόνου.

Ψελλὸς

Ἄετιος Ἀμιδηγὸς

Ἡ δὲ σαλαμάνδρα οἰδίσκει τὴν γλῶτταν καὶ νάρκην ἐμποιεῖ τῇ φύσει καὶ ἐκλυσιν·

παρέπεται δὲ τοῖς λαβοῦσι τὴν σαλαμάνδραν γλώσσης φλεγμονή, διανοίας ἀποδισμός, τρόμος μετὰ τινος νάρκης καὶ ἐκλύσεως¹⁹.

ὁ δὲ πιτυοκάμπτης ἐκπυροῖ τὸ σῶμα.

... στομάχου ἄλγημα καὶ κοιλίας καὶ ἐντέρων ἰσχυρὸν μετὰ κνησιμῶδους περὶ τὸ ἐντὸς αἰσθήσεως, πύρωσιν τε καθ' ὄλον τὸ σῶμα καὶ ἄσιτία.²⁰

φρόνος δὲ καὶ ἔλειος βάτραχος ἐπιφέρουσιν οἰδήματα σώματι μετ' ὠχρότητος.

... οἴδημα δὲ παρέπεται μετ' ὠχρότητος ἐπιτεταμένης πυρώδους καὶ στόματος δυσωδία καὶ λυγμός²¹.

Ἐπισημαίνουμε ὅτι ὁ Ψελλὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Περὶ Ζώων» τοῦ Αἰλιανοῦ χρησιμοποίησε ὡς πηγὴ καὶ τὸ Α' Βιβλίον τῶν «Πυρρωνείων Ὑποτυπώσεων» τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἀντέγραψε στὸ σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς του ὅπου ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὅτι κάθε ἄνθρωπος, ἀνάλογα μὲ τὴ φύση του, ἀντιδρᾷ διαφορετικὰ στὰ δηλητηριώδη φίδια²². Στὸ ἴδιο σημεῖο κάνει λόγο γιὰ τὰ βασικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ὁ κόσμος καὶ ἐκθέτει μὲ συντομία τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῶν προσωκρατικῶν κυρίως φιλοσόφων, τὶς ὁποῖες φαίνεται νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ δοξογραφικὴ παράδοσιν²³. Ἐπανερχεται ἔτσι στὴν ἀποψη ποὺ ἤδη διατύπωσε στὴν εἰσαγωγὴ του, ὅτι τὰ σώματα σύγκεινται ἀπὸ διάφορα στοιχεῖα, ποὺ εἶναι κοινὰ σὲ ὅλους, διαφοροποιοῦνται ὅμως «... ἢ διὰ τὰς διαφόρους γενέσεις... ἢ διὰ τινὰς αἰτίας ἐν τοῖς σπλάγγχοις κειμένας ἢ διὰ φύσεως ἰδιοτροπίας» (στ. 62-64).

19. Ὁπ. π. σ. 290· πβλ. *Εὐτεκνίου Παράφρασις εἰς τὰ Νικάνδρου Θηριακὰ καὶ Ἀλεξίφαρμακα*, ἐκδ. Μ. Παπαθωμόπουλου, Ἰωάννινα 1976, σ. 81, 7 κ. ἐξ.

20. Ὁπ. π. σ. 289.

21. Ὁπ. π. σ. 291· πβλ. Αἰλ. Περὶ Ζώων, XVII, 12. Μαν. Φιλῆ, Στίχοι περὶ ζώων ἰδιότητος, ἐκδ. F. Lehrs - Fr. Dübner, 745-747. *Εὐτεκνίου Παράφρασις*, Ὁπ. π. σ. 82, 21. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Μ. Wellmann, Ein Beitrag zur Quellenanalyse des Aelian, *Hermes* 26 (1891) 328.

22. Στ. 65-79 = Σέξτ. Ἐμπ. Πυρ. Ὑποτ. 22.81 - 23.84.

23. Πβλ. *Doxogr. Gr.* (Diels) 610-611.

Κλείνοντας την επιστολή του ο Ψελλός καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το περιστατικό που του ανέφερε ο άλληλογράφος του στην ουσία δεν ήταν ούτε μοναδικό ούτε και τόσο αξιοπερίεργο· ο ίδιος θα μπορούσε να διηγηθεί αρκετά παρόμοια περιστατικά (πόσους δὲ καὶ τεθέαμαι, ὃ σὺ θαυμαάζεις ἴσως ἀπαξ ἰδῶν, ὄφεις διὰ χειρὸς ἔχοντας καὶ ὑπὸ τῶ κλόπῳ θερμαίνοντας, νῆ τὴν ἱερὰν σου κεφαλὴν;).²⁴ Ἄλλωστε, συνεχίζει, στὰ φῖδια ὑπάρχουν, ὅπως καὶ στοὺς ἀνθρώπους, «ιδιότητες ἄρρητοι»: Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρει χαριτολογώντας τὴν περίπτωση ἑνὸς γνωστοῦ του πού διατείνονταν ὅτι ποτὲ δὲν εἶχε φύλλους ἢ ψεῖρες στὸ σῶμα του (οἶδα δὲ καὶ τινὰ τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιφανῶν, οὗ τὸ ὄνομα ἐκὼν ὑπερβῆσομαι, ὃς οὔτε φύλλας οὔτε φθείρας βόσκει τῷ σώματι)²⁵. Τὸ παράδειγμα τοῦ Ψελλοῦ θὰ περνοῦσε ἴσως ἀπαρατήρητο, ἂν στὰ ἔργα του δὲν σωζόταν πραγματεία μὲ τίτλο «Πρὸς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ Σέργιον εἰπόντα μήποτε δηχθῆναι ὑπὸ φύλλης»²⁶. Πρόκειται γιὰ μία σάτιρα, στὴν ὁποία ὁ Ψελλός ἐρμηνεύει τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ μαθητῆ του λέγοντας ὅτι ἡ ἀπλυσία του ἐδιωχνε ἀκόμη καὶ τὶς ψεῖρες καὶ τοὺς φύλλους²⁷. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ γνωστός τοῦ Ψελλοῦ πού μνημονεύεται στὴν ἐπιστολὴ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν μαθητὴ του Σέργιο.

Ἐκτὸς τοῦ περιεχόμενου τῆς ἐπιστολῆς διαπιστώνεται ὅτι ὁ Ψελλός ἀπαντώντας στὸν ἄλληλογράφο του, περιορίστηκε σὲ σύντομες περιγραφὲς μερικῶν φιδιῶν, πού τὶς δανείστηκε κυρίως ἀπὸ τὸ ἀνεκδοτολογικὸ ὕλικὸ πού περιέχει τὸ «Περὶ Ζῴων» τοῦ Αἰλιανοῦ. Ἐπιπλέον γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὶς ἀπόψεις του σχετικά μὲ τὸν τρόπο πού ἀντιδρῶν ὀρισμένοι ὄργανισμοὶ στὰ δηλητηριώδη ἐρπετά, παρέθεσε καὶ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Σέξτο Ἐμπειρικὸ. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιστολὴ του ἀποδεικνύεται συρραφὴ ἀποσπασματικῶν πληροφοριῶν, ὁ Ψελλός ὑποστηρίζει πὼς τὸ ἐρώτημα πού τοῦ ἔθεσε ὁ ἄλληλογράφος του τὸν ἀπασχόλησε σοβαρά. Ὁ ἴδιος ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ τόσο ἐξαντλητικὴ ἀπάντησή του δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ ἐντυπωσιάσῃ ἀλλὰ στὸ νὰ πληροφορήσῃ σωστὰ²⁸, ἰσχυρισμὸς πού εἶναι ἐνδεχομένως εὐλικρινῆς δεδομένου ὅτι ἡ ἀντιγραφὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων δὲν θεωροῦνταν θανάσιμο ἀμάρτημα γιὰ τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς τοῦ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Βυζαντίου γενικότερα.

24. Στ. 85-87.

25. Στ. 83-85.

26. E. Kurtz - F. Drexl, τομ. I, σ. 465-469.

27. «σὺ μὲν γὰρ φῶς ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς εἶναι, ὅτι τὴν φύλλαν διέφυγες, κατὰ περιουσίαν ὡσπερ δυνάμειος τὰς λαβάς ἀποδράς αὐτῆς· ἡ δὲ οὐκ ἐδειλίασεν, ἀλλ' ὄσφρανθεισά πως ἀπείσασατο· προσῆθέ σου τοῖς φρεατίοις τοῦ σώματος, εἶδε μὴ κεκαθαρμένας τὰς κύλικας, εἶδε τὸ νᾶμα διεσφορός, ἔνευσε τοῦ πιεῖν, καὶ ἀπειρξε ταύτην ἢ ἐκεῖθεν ἀποφορά» ὅπ. π. σ. 468, 15-21.

28. «γράφω δὲ ταῦτα οὐχὶ πολυμαθεῖ σοι πεπονημένος ἐπίδειξιν, ἀλλ' ὅτι μὴ πᾶς ὄφεις ὀλέθριον, μηδὲ παντὸς σκορπίου θανατηφόρον τὸ κέντρον» στ. 52-54.

Τὸ συγκεκριμένο συμβάν πού ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ στὸν κριτὴ τῶν Θρακησιῶν νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸν Ψελλὸ δὲν σχολιάζεται στὴν ἐπιστολή. Ὁ Ψελλὸς ἀφήνει πάντως νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ ἀλληλογράφος του εἶχε ἐντυπωσιαστεῖ ἀπὸ κάποιον γόητα φιδιῶν πού ἔκανε ἐπίδειξη τῆς τέχνης του: «...οὗτος καὶ ἀπαιωρεῖται ταῦτα καὶ ταινιοῦται καὶ περίκειται καὶ κατακεκόλπισται τῷ ἐνδεῖ τοῦ φρονήματος περισσότερος τὴν τόλμαν γινόμενος»²⁹. Θεάματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὸ Βυζάντιο δὲν ἦταν σπάνια· ἤδη τὸν τέταρτο αἰῶνα, ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος γράφει, ἀναφερόμενος στοὺς γόητες φιδιῶν τῆς ἐποχῆς του: «ἐγὼ οἶδα καὶ ἀσπίδας κολακευόμενας ἡμεροῦσθαι»³⁰. Ἐξἄλλου στὸν Βίο τῶν ἁγίων Εὐγενίου καὶ Μακαρίου, τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα, μνημονεύονται «θηριοδεῖκτες», δηλ. γόητες φιδιῶν (*montreurs de serpents*), στοὺς ὁποίους προσέτρεξε ὁ αὐτοκράτορας Ἰουλιανὸς γιὰ νὰ τιμωρήσει τοὺς μάρτυρες τῆς πίστεως, Εὐγένιο καὶ Μακάριο: «ἐκέλευσεν ἀχθῆναι θηριοδείκτας καὶ ἐλθόντων αὐτῶν προσέταξεν αὐτοῖς ἐνέγκαι ἀσπίδας μετὰ τῶν θηκῶν αὐτῶν»³¹. Ἀπὸ τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα ὁμως καὶ μετὰ, τὰ θεάματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὸ Βυζάντιο φαίνεται νὰ τὰ μονοπωλοῦν οἱ Τσιγγάνοι³². Ἡ πρώτη μαρτυρία γιὰ τὴν ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς φυλῆς στὸ χῶρο τῆς αὐτοκρατορίας προέρχεται ἀπὸ τὸν Βίο τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ἀθωνίτη, πού χρονολογεῖται τὸ 1068³³. Τόσο στὸν Βίο ὅσο καὶ σὲ ἄλλες μεταγενέστερες πηγές (κυρίως σχόλια σὲ κανόνες) οἱ Τσιγγάνοι πράγματι ἀναφέρονται ὡς μάγοι καὶ γόητες φιδιῶν, πού μὲ τὶς μαντικές καὶ μαγικὲς τοὺς ἐπίδειξεις καὶ τεχνάσματα ἐξάπατοῦσαν τοὺς ἀφελεῖς. Σὲ τέτοιου εἴδους θεάματα ἡ Ἐκκλησία ἐναντιώθηκε σφοδρὰ καὶ ἀπαγόρευσε στοὺς πιστοὺς νὰ τὰ παρακολουθοῦν:

Ἄλλοι δὲ τοὺς ὄφεις ἐγκολπιζόμενοι οἱ καὶ Ἀθίγγανοι λεγόμενοι, τὸν μὲν γεννηθῆναι εἰς ἡμέραν κακοποιόν, τὸν δ' αὖ, εἰς ἀστέρα ἀγαθόν...³⁴

29. Στ. 12-15.

30. PG 59: 487.

31. Βλ. F. Halkin, La Passion grecque des Saints Eugène et Macaire, *Analecta Bollandiana* 78 (1960) 47. Πβλ. καὶ L. Robert, Les «montreurs de bêtes» dans la Passion de Saints Eugène et Macaire, *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*, τ. I. Ἀθήνα 1965, σ. 343-347.

32. Βλ. G. Soulis, The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the late Middle Ages, *DOP* 15 (1961), σ. 145 κ. ἐξ. Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς*, τ. III, Ἀθήνα 1949, σ. 250-251.

33. Βλ. P. Peeters, Histoires monastiques georgiennes, *Analecta Bollandiana* XXXVI - XXXVII (1917-9) 102-4.

34. Γ. Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τόμ. II, Ἀθήνα 1852, σ. 445.

*Ἄλλα καὶ ὄφεις... καταγοητεύουσιν, οὓσπερ δὴ καὶ μεταχειριζόμενοι, ἄδηκτοι ἐξ αὐτῶν καὶ ἀπαθείς κακῶν διαμένουσι*³⁵.

Πιθανότατα λοιπὸν ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ψελλοῦ καὶ τοῦ κριτῆ τῶν Θρακησίων ἀναφέρεται σὲ κάποιον θέαμα τοῦ εἴδους ποὺ παρουσίαζαν οἱ Τσιγγάνοι στὴν ἐποχὴ τους. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τῶν πηγῶν στοὺς Τσιγγάνους ὡς γόητες φιδιῶν καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ κριτὴς τῶν Θρακησίων θεώρησε τὸ θέαμα ποὺ εἶδε σὰν πρωτοφανὲς καὶ μοναδικό. Ἡ ἐκπληξη ποὺ δοκίμασε πρέπει νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ θέαμα αὐτὸ τὸ παρουσίαζε κάποιος ποὺ δὲν ἦταν μόνον ξένος στὴν περιοχὴ ἀλλὰ καὶ ἀλλόφυλος. Τὸ στοιχεῖο αὐτό, ὅτι δηλ. πρόκειται γιὰ κάποιον ἀλλόφυλο, ἴσως ἐξηγεῖ καὶ τὴ προσπάθεια τοῦ Ψελλοῦ νὰ δώσει μίαν «ἐπιστημονικὴ» ἐρμηνεῖα στὴν «ἀπάθεια» τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ στὰ ἰοβόλα φίδια, μὲ βάση τὴν κρᾶση του. Ὡστόσο ὁ Ψελλὸς βεβαιώνει τὸν ἀλληλογράφο του ὅτι τὸ θέαμα ποὺ παρακολούθησε δὲν ἦταν τόσο μοναδικό καὶ σπάνιο, γιὰτὶ καὶ ὁ ἴδιος ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας παρόμοιων θεαμάτων· ἐπιπλέον ἀναφέρει τὴν περίπτωση μιᾶς γριᾶς, ποὺ ζοῦσε κοντὰ στὸ σπίτι τῆς χήρας τοῦ Λίζικα, ἡ ὁποία ἀκόμη καὶ στὸν ὕπνο της τυλιγόταν μὲ φίδια³⁶. Ἄν εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεση ποὺ κάνουμε, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ψελλοῦ ἀναμφίβολα ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὶς πρώτες μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν Τσιγγάνων στὸ χῶρο τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα.

35. Ὀπ. π. τ. VI, σ. 358· πβλ. καὶ τ. III, σ. 204, VI, σ. 357.

36. «ἔστι παρὰ τῇ ἀνεπιᾶ σου γραίδιον.... ὁ δὴ τοσοῦτον ἐστι τοῖς ὄφει συνηθέστατον ὅτι καὶ καθεύδουσα περιελττει τὰ θηρία τοῖς σπλάγχχοις, τὰ δὲ ἤδεται ὡσπερ νεογιλά περιπλεκόμενα τὴν τροφόν»· στ. 87-91.

Τοῦ Ψελλοῦ Ἐπιστολαί: Τῷ πρωτονοταρίῳ Ἡλία

- φ. 140r Ἀχράδας, ἐξ ὧν, φασί, γλίσχρως τῶν ζῶων τὰ ὀρεσίτροφα
 διατρέφονται, πέπομφα καὶ ταρίχη πτηνῶν εὐαρίθμητα. ἀλλ' ὁ τὴν
 φιλίαν ἀπαράμιλλος σὺ, μήτε τὴν ποιότητα τῆς ὀπώρας ὡς στυ-
 φώδη ὑπολογίζον, μήτε μὴν τὴν ποσότητα τῶν πτηνῶν ὡς φαύ-
 5 λην τε καὶ μικράν, τὴν δὲ διάθειςιν τοῦ φιλοῦντος ἀθώπεντα· καὶ
 εἴη σε, κατεμφορηθέντα τούτων εἰς πλησμονήν, χάριν ὁμολογήσαι
 τοῖς ἀτυχοῦσιν ἡμῖν.

tit.: πρωτονοτάρη || 3 πύθητα cod.

- φ. 142r Τοῦ Ψελλοῦ τῷ κριτῇ τῶν Θρακησίων περὶ τῶν δηγματιζό-
 ντων ὄφρων

- Εἰ μὲν ἐτέρων πασχόντων, ἀδελφὲ λογιώτατε, ἐπὶ τοῖς αὐ-
 τοῖς τῶν ὄφρων δῆγμασι καὶ ἐγκολπιζομένων μὲν τὰ θηρία ἢ καὶ
 στεφανομένων, εἶτα μέντοι γε πληττομένων, ὁ θαυμαζόμενος οὗ-
 5 τος ἢ παντάπασιν ἐστὶν ἀπαθής, ὡς μηδὲ τὴν ἐπιδερμίδα διαιρεῖσθαι
 ἢ διαιρεῖται μὲν τὸ σῶμα οὐκ ἀλγύνεται δὲ τὴν καρδίαν, ἀλλ' ὥσ-
 περ ἀντιπαθῶς τινα φύσιν κεκλήρωται καὶ πρὸς τὰ κέντρα καὶ
 πρὸς τοὺς ἰοὺς καὶ πρὸς τὰ δῆγματα, ἀγαίμην ἂν καὶ αὐτός, οὐ μὴν
 10 δὲ καὶ λύσιν παντάπασιν ἀπορήσαιμι. Εἰ δ' ὥσπερ ἄθηρ μὲν ἢ Κρή-
 τη ἱστορεῖται, οὕτω δὴ καὶ τὰ ἐν Ἰωνίᾳ θηρία οὐ τρέφει ἐν τοῖς
 ὁδοῦσιν ἰόν, ὥσπερ ἀττικοὶ παρεῖαι, οὓς οἱ τελεσταὶ στεφανοῦμε-
 νοὶ ἐβίαζον τὴν διονυσιακὴν ἐκείνην φωνήν, τί θαυμάζεις, εἰ δε-
 φ. 142v δοικόντων ἄλλων τῶν ἀδήκτων | θηρίων προσάψασθαι, οὗτος καὶ
 ἀπαιωρεῖται ταῦτα καὶ ταινιοῦται καὶ περιέκται καὶ κατακεκόλ-
 15 πισται, τῷ ἐνδεεῖ τοῦ φρονήματος περισσότερος τὴν τόλμαν γι-
 νόμενος; Εἰ δ' οὐχὶ τοῦτο, ἀλλ' οὗτος μόνος ἐν Ἰωνίᾳ κατατολμᾷ
 καὶ τῶν ὄφρων καὶ τῶν ἔχων, τάχα δ' ἂν καὶ τῶν λυσοσδήκτων
 κυνῶν, ὅρα μήποτε μελαγχολικώτερον αὐτῷ τὸ ἐν ταῖς φλεψίν
 αἱμᾶ ἐστὶν ἢ ὑπόπικρον, τῆς χοληδόχου μὲν ἐμπεφραγμένης αὐτῷ
 20 κύστεως, συναναδιδομένης δὲ χολῆς ἐν τοῖς ἀγγείοις τῷ αἵματι.
 Εἰ δὲ καὶ ὑπότραχυν τὸ δέρμα αὐτῷ, διὰ τοῦτο καὶ δυσδιαίρετον.

8 Αἰλ., Περὶ Ζῶων, III, 32 V, 2.

10 παρῖαι cod. | τελεσταὶ cod. || 13 κατακεκεκόλλισται cod. || 14 περισσώ-
 τερος cod.

Αισθάνεται γὰρ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα τῆς ἀνώσης ποιότητος καὶ οὐκ ἂν πίοι οὔτε πικρῶν πηγῶν οὔτε ποταμῶν ἄλμυρῶν. Οἱ δὲ παρὰ φύσιν χυμοὶ τοῖς σώμασιν γίνονται μὲν καὶ διὰ πνεῦμα ἀρχέγονον ἐπὶ τῇ καταβολῇ τοῦ γεννώντος σπέρματος καὶ προσάσματα δὲ
 25
 φ. 143r πολλὰκις πικρόχολα τὸ αἷμα παρανοθεύουσι. Χαρακτηρίσαις δὲ τὸν ἐν τούτῳ χυμὸν τῶ | φαινομένῳ τοῦ χρώματος, εἰ πελιδνὸν εἶη, εἰ χλωρὸν, εἰ ὑπόπυρον, εἰ πυρρὸν. Τὰ μὲν γὰρ σημεῖα λάβοις μελαίνης χολῆς, τὰ δὲ πληθούσης ξανθῆς· οἷς δὲ καὶ τὰ σπλάγχνα πεπύκνωται, ὡς μὴ ἑαδίως καθικνεῖσθαι αὐτῶν τὸν ἰόν, ἐκείνοις
 30 ἐξεναντιῶται πρὸς τὰ ἰοβόλα ἢ φύσις.

Οὐδὲ πᾶν δὲ θηρίον ὀφιδῶδες καὶ ἰοβόλον ἐστίν· Ἄλλ' ἢ μὲν κανθαρίς σκοτοδίνης πληροῖ τὸν προσενεγκάμενον αὐτίκα καὶ ἑλλιπέστερον αὐτῶ τὸ πνεῦμα ποιεῖ ἢ δὲ βούπρηστις ἐξογκοὶ ὑδέρῳ παραπλησίως· ἢ δὲ σαλαμάνδρα οἰδίσκει τὴν γλῶτταν καὶ νάρκην ἐμποιεῖ τῇ φύσει καὶ ἐκλυσιν· ὁ δὲ πιτυνοκάμπτης ἐκπυροῖ τὸ σῶμα·
 35 φρῦνος δὲ καὶ ἔλειος βάτραχος ἐπιφέρουσιν οἰδήματα σώματι μετ' ὀχρότητος. Λίβυσσα ἄσπις τὸν πρὸς τὸ φύσημα αὐτῆς ἀποβλέψαντα ἀποκτείνει ῥᾶστα. Γίνεται δὲ ἐν τῇ Λιβύῃ φαλάγγιον, ἐν μέσῃ τῇ γαστρὶ τὸ στόμα λαχόν, καὶ ἔστιν ἀποκτείνειν τάχιστον.
 40 Ἡ δὲ τῶν Ἰνδῶν γῆ πολυφάρμακόν τι χρῆμα καὶ τῶν ἰοβόλων φ. 143v θηρίων πολύγονον· | βόσκει δὲ ὄφεις χροῖας μὲν εἰκότας πορφύρα τῇ βαθυτάτῃ, λευκῆν δὲ προβεβλημένους τὴν κεφαλὴν· καὶ δάκνειν μὲν ὄφιν ἡμιστός ἐστιν, οὗ δ' ἂν κατεμέση, τοῦδε τὸ μέλος διασαπῆναι ἀνάγκη πᾶν. Σκορπίων δὲ ὁ μὲν ἄρρηγος ἐστὶ χαλεπώτατος,
 45 ὁ δὲ θῆλυς πραότατος. Δρακόντων δὲ γένη περιέζωσται ἢ ἰνδικῆ ξύμπασα, ἀλλὰ τὸ μὲν ἰῶν ὄρειον, τὸ δὲ ἔλειον, τὸ δὲ ποτάμιον· ἰοβόλα δὲ οὐ ξύμπαντα. Εἰ δὲ καὶ πάντα φαίη τις, ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτίκα ἀναιρεῖ, τὰ δὲ οὐκ ἐξεμεῖ τὸν ἰόν ἢ ἀναβάλλεται τὴν ἀναίρεσιν. Γνοίης δ' ἂν ἰδιαίτερον ὄφιν, εἰ τὸν στόμαχον αὐτοῦ ἴδοις λεπτόν καὶ μακρόν, ἀδηφάγον τε καὶ παμβροτώτατον· ἀνίσταται δὲ καὶ

33-35 Ἄετ. Ἀμυδ. XIII, 290-291. | 35 Ἄετ. Ἀμυδ. XIII, 289 | 35-36 Ἄετ. Ἀμυδ. XIII, 291 | 37-38 Αἰλ. Περὶ Ζῴων III, 33 | 38-39 Αἰλ. Περὶ Ζῴων III, 36 | 40-44 Αἰλ. Περὶ Ζῴων IV, 36. | 44-45 Αἰλ. Περὶ Ζῴων VI, 20 | 49-52 Αἰλ. Περὶ Ζῴων VI, 18.

21 πύκτης cod. | 25 μικρόχολα cod. | 35 πιτυνοκάμπτης cod. | 37 λίβυς καὶ cod. | 38 ἀποκτείνει cod. | 39 σῶμα cod.

ὀρθῶς καὶ ἐπ' ἄκρας ἴσταται τῆς οὐράς, ἄπους δὲ ὦν εἶτα ἔρπει ὤκιστα. Γράφω δὲ ταῦτα οὐχὶ πολυμαθεῖ σοι πεποιημένος ἐπίδειξιν, ἀλλ' ὅτι μὴ πᾶς ὄφει ὀλέθριον μηδὲ παντός σκορπίου θανατηφόρον τὸ κέντρον.

- φ. 144r 55 Τὸ δὲ γε λοιπόν, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἅπαντες | στοιχείων
 ξυγκείμεθα, εἴτε κενῶν καὶ ἀτόμων ὡς Δημοκρίτῳ δοκεῖ, εἴτε ὄγκων
 καὶ πόρων ὡς Ἀσκληπιάδης, εἴτε τῶν πολυθρυλλήτων τεσσάρων
 μετὰ τοῦ νείκους καὶ τῆς φιλίας, ὡς Ἐμπεδοκλῆς δοξάζει ἐν
 60 ἔπεσιν, εἴτ' ἐξ ὁμοίων μερῶν ὡς Ἀναξαγόρας φησίν, εἴθ' ἐτέ-
 ρων τινῶν ἀρχῶν - τί γὰρ δεῖ καταλέγειν ξυμπάσας τὰς τῶν φυσικῶν
 δόξας; Εἰ γ' οὖν ἐκ τῶν αὐτῶν ἅπαντες, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοῖς αὐ-
 τοῖς ὁμοίως πάθεισιν ἢ διὰ τὰς διαφορούς γενέσεις ὡς Σέξτωρ δο-
 κεῖ τῷ Πρωταγορείῳ ἢ διὰ τινος αἰτίας ἐν τοῖς σπλάγχθοις κει-
 μένας ἢ διὰ φύσεως ἰδιοτροπίαν.
- 65 Ἐνιοὶ γοῦν κρέα βόεια πετραίων ἰχθύων ῥᾶον πέττουσι καὶ
 Αἰσβίος οἶνος ἕτερον εἰς χολέραν περιτρέπει. Ἀττικῇ δὲ τις γραῦς
 τριάκοντα ὀκτὰς κωνεῖον ἀκινδύνως προσεφέρετο, Λῶσις δὲ μηκω-
 νεῖον τεσσάρων ἡμέρας ἐλάμβανεν, Ἀθηναγόρας δὲ ὁ Ἀργεῖος
 ὑπὸ σκορπίων καὶ φαλάγγων ἀκινδύνως ἐπλήσσετο, οἱ δὲ ἀντιπέ-
 70 ραν τῆς Μερόης παρὰ τὸν Ἀστάπον ποταμὸν οἰκοῦντες Αἰθίοπες
 φ. 144v σκορπίους καὶ ὄφεις καὶ τοὺς παραπλήσια ἀκινδύνως | ἐσθίουσι.
 Τοὺς δὲ Τεντυρίτας, ἔθνος δὲ οὗτοι Αἰγύπτιον, παρίσιν οἱ κροκό-
 δειλοι, τοὺς δὲ καλουμένους Ψυλλαεῖς δάκνουσι μὲν ὄφεις καὶ ἀσπί-
 δες, οὐ βλάπτουσι δέ. Ῥουφῖνος δὲ ὁ Χαλκιδεὺς πίνων ἐλλέβορον
 75 ὥσπερ τι τῶν συνήθων προσφερόμενος ἔπεπτεν. Χρῦσερμος δὲ ὁ
 Ἡροφίλειος, εἰ ποτε πέπερι προσηνέγκαιτο, καρδιακῶς ἐκινδύ-
 νευε. Τιβέριος δὲ ὁ Καῖσαρ ἐν σκότῳ εἴωρα. Ἱστορεῖ καὶ Ἀριστο-
 τέλης Θάσιόν τινα, ᾧ ἐδόκει ἀνθρώπου εἰδωλον πρὸ τῶν ὀφθαλ-
 μῶν διὰ παντός φαίνεσθαι.

55-61 Ἀριστ. Μεταφ. 1, 948a 8. Doxogr. Gr. (Diels) 610-611. Ἐμπεδ. Frag. 6. | 65-79 Σεξτ. Ἐμπ. Πυρ. Ὑποτ. 22,81-23,84. | 72 Ἀριστ. Μετεωρ. 373 B 4.

52 πολυμαθήσοι cod. | 56 κενῶν cod. | 66 χολέραν cod. | 68 ἐλάμβανε cod. Ἀργεῖος cod. | 69 ἀντιπέρας cod. | 72 Τεντυρίτας cod. | 73 καλουμένους cod. | Ψυλλαεῖς cod. | 74 ἐλλέβορον cod. | 76 Ἡρόφιλος cod. | 76 ἐκινδύνεβε cod.

- 80 Οὕτως ἐν ἰοῖς εἰσιν ἰδιότητες ἄρρητοι. Ἐμοὶ τὸ φάρμακον ἢ ἀλόη δυσωδέστατον ἀπάντων δοκεῖ καὶ οὐκ ἂν αὐτῷ προσενέγκοιμι. Εἷς δέ μοι τῶν περὶ τοὺς ἀγροῦς, ὥσπερ ἐγκροφίαν ἐσθίει ἢ ἰπνίτην ἢ κλιβανίτην. Οἶδα δὲ καὶ τινα τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιφανῶν, οὗ τὸ ὄνομα ἐκῶν ὑπερβήσομαι, ὃς οὔτε ψύλλας οὔτε φθειρας βόσκει τῷ σώματι. Πόσους δὲ καὶ τεθέαμαι, ὃ σὺ θαυμάζεις ἴσως ἅπαξ ἰδὼν, ὄφεις διὰ χειρὸς ἔχοντας | καὶ ὑπὸ τῷ κόλπῳ θερμαίνοντας, νῆ τὴν ἱεράν σου κεφαλὴν; Ἔστι παρὰ τῇ ἀνεψιᾷ σου γραΐδιον τῇ τοῦ ἀποβεβιωκότος Λίζικος γαμετῇ, ὃ δὴ τοσοῦτον ἐστὶ τοῖς ὄφεισι συνηθέστατον ὅτι καὶ καθεύδουσα περιελίττει τὰ θηρία τοῖς σπλάγχχνοις, τὰ δὲ ἤδεται ὥσπερ νεογιλὰ περιπλεκόμενα τὴν τροφόν. Μὴ οὖν ἴσως καὶ τὰ Ἴωνικὰ ταυτὶ θηρία ἀδηκτότατά εἰσι τοῖς προχειριζομένοις καὶ ἀλυπτότατα; Εἰ δ' οὖν, ἐπιλέλυταί σοι τὸ ἄπορον ἐκ τε τῆς ἰδιοτροπίας καὶ ἐξ ὧν προσφυνῶς σοι ἤτυμολόγηκα.
- 85
φ. 145r
- 90